

Sílvia Bofill-Poch

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Doctora en Antropologia i professora titular a la Universitat de Barcelona. És coordinadora del Grup d'Estudis de Reciprocitat i membre del Grup de Recerca en Antropologia Jurídica. Les seves línies de recerca actuals tracten sobre envelliment, economia de les cures, polítiques públiques i migracions transnacionals, des d'una perspectiva teòrica crítica i feminista. És coautora, juntament amb Dolors Comas d'Argemir, dels llibres *El cuidado de mayores y dependientes: avanzando hacia la igualdad de género y la justicia social* (Icaria, 2021) i *Cuidar a mayores y dependientes en tiempos de la Covid-19. Lo que nos ha enseñado la pandemia* (Tirant lo Blanch, en premsa).

Treballadores essencials sense drets

Llites polítiques i acció comunitària de les treballadores de la llar i les cures durant la pandèmia

Introducció

En els darrers quinze anys, distints col·lectius de dones migrades en el conjunt del territori espanyol, i en particular a Catalunya, han impulsat demandes i reivindicacions per la millora i dignificació de les condicions laborals del sector de la llar i les cures, així com per una modificació de la Llei d'estrangeria. Han promogut campanyes per la ratificació del Conveni 189 sobre treball decent per les treballadores de la llar de l'Organització Internacional del Treball (inclosa la marxa de 2015 a Brussel·les per exigir els seus drets al Parlament Europeu), han denunciat la inacció de la Inspecció de Treball davant els abusos comesos per agències intermediàries i famílies ocupadores, han presentat informes tècnics denunciant els abusos sexuals comesos contra les treballadores, han protagonitzat tancaments per la derogació de la Llei d'estrangeria (LO 4/2000)¹ i han realitzat compareixences en parlaments autonòmics denunciant la persistència de la informalitat i les múltiples violacions de la legalitat. A més, han reivindicat ser incloses en la taula de

negociació sindical, i han creat els seus propis sindicats independents, en la mesura que no veuen representats els seus interessos en els sindicats oficials majoritaris i consideren que la situació específica del sector mai ha format part de les prioritats de llurs agendes sindicals (Fulladosa, 2015; Pimentel et al., 2021). L'activisme d'aquestes treballadores no és neutre des del punt de vista de gènere, sinó que ha crescut, com a la resta dels països europeus, paral·lelament a la feminització de la migració i la precarització (Cabrita, 2019). Arran de la pandèmia, les reivindicacions dels col·lectius, lluny d'afeblir-se, s'han enfortit, incidint en la contradicció que ha suposat en temps de la covid, ser reconegudes com a treballadores essencials, però sense drets.

Aquest article recull l'activisme polític del col·lectiu de treballadores de la llar i les cures migrades durant la pandèmia, el rol fonamental que han tingut en el sosteniment de la vida de moltes treballadores en absència de l'acció protectora de l'Estat, així com els processos de subjectivació política que s'hi han expressat. Reflexiona sobre la centralitat política de les seves demandes, en la mesura que fan visible la contradicció que significa

1

Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social (BOE núm. 10, de 12/01/2000).

Paraules clau: treball de llar i cures; pandèmia; activisme polític; acció comunitària; politicitat

Palabras clave: Trabajo de hogar y cuidados; pandemia; activismo político; acción comunitaria; politicidad

Keywords: domestic work, pandemic, political activism, community care, politics

Exposició fotogràfica «Cuidar amb dignitat»: fotogrames de realitats de les treballadores de la llar i les cures. Associació Mujeres Unidas entre Tierras (MUET). Setembre 2021. FONT: SÍLVIA BOFILL

reconèixer el treball d'atenció i cura a les persones com a essencial, i alhora menystenir els drets de les persones que s'hi dediquen professionalment, aprofundint les desigualtats i l'esclatxa de gènere, classe i estrangeria que ordena l'actual règim de cures.

En un context en què la pandèmia ha tingut un impacte especialment dur sobre la població migrada i, en particular, sobre el sector laboral de la cura social, les treballadores, de manera particular les d'origen migrant, han tornat a reivindicar els seus drets i a posar en

Arran de la pandèmia, les reivindicacions dels col·lectius de treballadores de la llar i les cures migrades s'han enfortit, incidint en la contradicció que ha suposat en temps de la covid ser reconegudes com a treballadores essencials, però sense drets. Lluny de visions que desagencien i victimitzen les dones migrades, l'article mostra com la seva lluita posa en evidència les flagrants injustícies i contradiccions sobre les quals se sosté el nostre sistema de cura, i alhora suposa un pas endavant en la necessitat de dotar de *políticitat* la cura, una reivindicació que la teoria feminista fa dècades que sosté.

A raíz de la pandemia, las reivindicaciones de los colectivos de trabajadoras del hogar y los cuidados migrantes se han fortalecido, incidiendo en la contradicción que ha supuesto en tiempos de la covid ser reconocidas como trabajadoras esenciales, pero sin derechos. Lejos de visiones que desagencian y victimizan a las mujeres migrantes, el artículo muestra como su lucha pone en evidencia las flagrantes injusticias y contradicciones sobre las que se sostiene nuestro sistema de cuidados, y al mismo tiempo supone un paso adelante en la necesidad de dotar de política el cuidado, una reivindicación que la teoría feminista hace décadas que sostiene.

As a result of the pandemic, the political demands of migrant domestic workers have been strengthened, emphasizing the contradiction that has meant in the time of the covid, being recognized as essential workers, but without rights. Far from visions that discredit and victimize migrant women, this article shows how their struggles highlight the deep injustices and contradictions on which our care system rests. Her demands represent a step forward in the need to *politicize* care, a claim that feminist theory has held for decades.

evidència les flagrants injustícies i contradiccions sobre les quals se sosté el nostre sistema de cura. Donant continuïtat a un historial de lluita de més d'una dècada (Monteros, 2019; Bofill-Poch, 2017, 2021; Fulladosa, 2013; Draper, 2018; Espinosa, 2019), han exigut ser reconegudes com a subjecte polític, entrar a la taula de negociació i esdevenir interlocutores vàlides davant l'administració (Red de Mujeres Latinoamericanas y del Caribe, 2020). En termes amplis, han reivindicat la cura com una esfera legítima d'intervenció política, contribuint a la seva visibilització i politització (Williams, 2010).

Lluny de visions dominants que desagencien i victimitzen les dones migrades (Monteros, 2017), aquest article vol mostrar com la seva lluita suposa un pas endavant en la necessitat de dotar de *politicitat* la cura, en el sentit que li atribueix Rita Segato (2016)² al·ludint als mecanismes que la invisibilitzen com a activitat essencial per a la reproducció de la vida i la situen en la part oculta del nostre sistema socioeconòmic (Pérez-Orozco, 2019). Reclamar *politicitat* significa reconèixer la dimensió política de la cura, treure-la de l'esfera privada, exigir responsabilitats públiques en la seva provisió i forçar la seva entrada a les agendes polítiques, reivindicacions que la teoria feminista fa dècades que sosté (Borderías et al., 2011; Comas-d'Argemir, 2020; Durán, 2018; Esteban, 2017; Pérez-Orozco, 2006).

L'article exposa part dels resultats del projecte d'investigació «El cuidado importa. Impacto de género en las cuidadoras/es de mayores y dependientes en tiempos de la Covid-19» (CUMADE), orientat a l'estudi de l'impacte de la pandèmia sobre les condicions laborals i socioeconòmiques de les treballadores de la cura social, remunerades i no remunerades.³ Si bé el projecte és ampli, la redacció d'aquest article es basa fonamentalment en la recerca conduïda sobre treballadores de la llar i les cures⁴ i de manera particular sobre els aspectes relacionats amb l'activisme polític. Els materials etnogràfics en què es basa corresponen a les entrevistes realitzades a

Catalunya: a treballadores d'origen estranger (15 en total), sobretot llatinoamericanes, cuidadores de persones grans, en règim intern i extern, amb i sense contractació formal, en situació administrativa regular i irregular i en edats compreses entre els 23 i els 60 anys; a representants d'associacions i col·lectius de treballadores d'àmbit català (Mujeres Pa'lante, Sindillar/Sindihogar, Mujeres Migrantes Diversas, Mujeres Unidas entre Tierras) i estatal (Red de Mujeres Latinoamericanas y del Caribe), a entitats d'intermediació sociolaboral (Coordinadora sociolaboral Anem per feina) i a representants sindicals (Confederación Sindical de Comisiones Obreras, CCOO). També s'han analitzat documents, informes, comunicats i manifestos emesos pels col·lectius de treballadores, la major part dels quals d'àmbit estatal. Les entrevistes varen ser realitzades entre el juliol de 2020 i el febrer de 2021, principalment de manera virtual i sota els preceptes ètics del consentiment informat. En tot moment s'ha respectat l'anonimat de les persones participants.

El sector del treball de la llar i les cures a l'Estat espanyol: precarització històrica i falta de reconeixement

El 2017, l'Enquesta de Població Activa de l'Institut Nacional de Estadística va registrar 565.000 persones ocupades al sector de la llar i les cures (empleo doméstico y de cuidados), de les quals el 90 % eren dones, i gairebé el 65 % d'aquestes eren estrangeres (Díaz Gorfinkiel y Martínez-Buján, 2018). Esta tracta d'un sector altament feminitzat, amb un nivell de protecció inferior a la resta de sectors econòmics, especialment desregulat (es calcula que el 30 % treballen en condicions d'irregularitat) i sotmès a unes condicions laborals i salarials clarament discriminatòries (Martínez-Veiga, 1995; Nogueira i Zalakain, 2015; Offenhenden, 2017; Bofill-Poch i Gregorio, 2021), que contribueixen a generar una gran indefensió jurídica davant la vulneració de drets laborals (Bofill-Poch i Márquez, 2020; Márquez i Bofill-Poch, 2020). En les darreres tres dèca-

2

Prenc el concepte a partir d'una conversa amb Amaia Pérez-Orozco i la reflexió conjunta sobre la utilitat del concepte per problematitzar la relació entre cura i polítiques públiques.

3

El projecte ha estat dirigit per Dolors Comas-d'Argemir de la Universitat Rovira i Virgili (URV) i hi han participat nou universitats espanyoles més: Universitat de Barcelona, Universidad de Zaragoza, Euskal Herriko Unibertsitatea, Universidad Complutense de Madrid, Universidad de Murcia, Universidad de Granada, Universidad de Castilla-La Mancha, Universidade da Coruña i Universitat de València. Ha comptat amb el finançament del FONDO SUPERA COVID-19 Santander-CSIC-CRUE. S'ha focalitzat en l'impacte de la pandèmia sobre els diferents àmbits de la cura social: cura familiar, atenció domiciliària, assistència personal, residències, treballadores de llar i cures i iniciatives comunitàries. Es pot consultar l'informe final a: <https://www.antropologia.urv.cat/ca/reerca/projectes/cumade/>

4

En la unitat de treball sobre treball de llar i cures hi varen participar 14 investigadores/s: Cristina Barrial, Yolanda Bodoque, Sílvia Bofill-Poch, Alessandro Gentile, Carmen Gregorio, Ana Lucía Hernández, Angelina Kussy, Diana Mata-Codesal, Raquel Martínez-Buján, Jesús Martínez, Paloma Moré, María Offenhenden, María Pilar Tudela i Laia Ventura. Així, les reflexions que aquí s'exposen s'han beneficiat d'un marc de reflexió compartit. Dono les gràcies especialment a Dolors Comas d'Argemir, directora del projecte, i a Maria Offenhenden que, juntament amb mi, va coordinador aquesta unitat de treball.

des, a falta d'unes polítiques públiques adequades, i en el marc de la denominada crisi de la cura, l'externalització i privatització de la cura a través de la contractació d'aquestes dones s'ha tornat una opció preferent per a moltes famílies espanyoles (Pérez-Orozco, 2006; Benería, 2008). Els baixos salaris faciliten i tornen atractiva aquesta opció, també en llars amb recursos limitats i baixa capacitat adquisitiva. Això explica el ràpid creixement del sector en els darrers anys.⁵

Si bé recentment (2011, 2012) s'han produït reformes legislatives⁶, que en certa manera han constituït un avenç en matèria de reconeixement de drets laborals, el cert és que aquestes reformes segueixen sense atendre els elements estructurals causants de desigualtat, com són la impossibilitat de cotitzar per la prestació d'atur, la no inclusió en la Llei de prevenció de riscos laborals o el no reconeixement del dret a la negociació col·lectiva. Tampoc acaba amb la figura del desistiment, que permet extingir la relació laboral únicament per voluntat expressa del contractant. Tot això en el marc d'una Llei d'estrangeria —l'altre gran vèrtex de la discriminació legal que pateixen les treballadores— que dificulta enormement la seva regularització i que acaba cronificant la irregularitat administrativa. Una autèntica discriminació legalitzada (Mestre, 2005; Gregorio, 2017), que converteix les treballadores en mà d'obra captiva (Martínez-Veiga, 2004). Les treballadores de la llar i les cures no són percebudes (i sovint no s'autoreconeixen) com a treballadores de ple dret, i els ocupadors tendeixen a no veure's a si mateixos com a veritables ocupadors.

El mateix marc normatiu que ha desprotegit les treballadores davant possibles abusos (d'empreses i ocupadors), les ha desprotegit també en el context de la pandèmia. Com ja va passar en el context de la crisi de 2008 (Briones et al., 2014) la pandèmia serveix per precaritzar encara més les condicions laborals de les treballadores, produeix major incertesa i inseguretats i tensiona al màxim la ja de per si escassa capacitat de negociació de les treballadores, en un context en què

preservar el lloc de treball s'ha tornat la prioritat absoluta. Si bé la figura de la interna s'ha revitalitzat, en termes generals s'observen acomiadaments massius i/o suspensions temporals de la feina.⁷ Els col·lectius de dones migrades i els sindicats entrevistats constaten el nombre elevat de treballadores que han estat acomiadades, majorment de forma verbal, sense preavis i sense oferir cap mena d'indemnització. Els canvis que la pandèmia produeix en les situacions laborals i econòmiques de les famílies ocupadores —teletreball, expedients de regulació temporal (ERTE), pèrdua de la feina— explica en part aquests acomiadaments, però aquests s'argumenten també com a estratègia per a minimitzar el risc al contagi en un context en què la treballadora és percebuda com a agent transmissora del virus. La por, i les necessitats de cura intensiva sobrevingudes, expliquen també les situacions de confinaments forçats que s'hi han donat, sovint sense una compensació salarial i sota l'amenaça de perdre la feina. Les treballadores s'han vist totalment desamparades per les administracions públiques, quedant fora de les mesures dirigides a pal·liar els efectes de la pandèmia.

Treballadores essencials sense drets: «no ens han escoltat»

Com a mesura extraordinària dirigida a les treballadores de la llar i les cures, el govern central va aprovar el RD11/2020 de l'1 d'abril, que obria la possibilitat a cobrar un *Subsidio extraordinario para empleadas de hogar*.⁸ El podien sol·licitar les treballadores que estiguessin donades d'alta a la Seguretat Social i haguessin perdut el seu contracte laboral o reduït la jornada a conseqüència de la pandèmia a partir del 14 de març. Associacions de treballadores migrades, entitats socials i sindicats coincideixen en valorar positivament la iniciativa; valoren que per primera vegada s'aprovi un subsidi per a les treballadores de la llar i les cures, cosa que, consideren, obre la porta a altres subsidis i a la necessitat d'adequar el tema de la prestació d'atur (que la llei vigent no reconeix). Tanmateix, coincideixen que la gestió no ha estat àgil ni efectiva: «L'administració —ens

5

Entre el 1995 i el 2010 el nombre de treballadores de la llar i les cures augmenta de 350.000 a 750.000, més del doble en 15 anys, si bé és cert que a partir del 2007 s'estabilitza per descendir lleugerament els anys següents (ILO, 2013).

6

Ley 27/2011 sobre actualización, adecuación y modernización del sistema de Seguridad Social (BOE nº 184); Real Decreto 1620/2011 por el que se regula la relación laboral de carácter especial del servicio del hogar familiar (BOE nº 277); Real Decreto-Ley 29/2012, de 28 de diciembre, de mejora de gestión y protección social en el Sistema Especial para Empleados de Hogar (BOE nº 314).

7

El nombre de personas afiliades al Sistema especial de empleadas de hogar dins del Règim General es va reduir, passant de 391.456 altes el gener de 2020 a 372.654 el juny de 2020 (Parella, 2020: 106). Mesos després d'iniciada la pandèmia (segons dades d'afiliacions en alta relatives al mes de setembre comparades amb el mes de febrer), les afiliacions al Sistema especial de empleadas de hogar mostren una caiguda del 5 %, molt superior al 2,3 % general (Mahía, 2020: 77).

8

Real Decreto-Ley 11/2020, de 31 de marzo, por el que se adoptan medidas urgentes complementarias en el ámbito social y económico para hacer frente al COVID-19 [BOE-A-2020-4208]. El subsidi permet cobrar fins a un 70 % de la base de cotització, amb un màxim de 950 euros, xifra corresponent al salari mínim de 2020.

diu un representant sindical de CCOO—s'ha mostrat desbordada i incapaç de donar resposta en el temps i la rapidesa que requeria la situació».

El cert és que el subsidi no només arriba tard—s'aprova quan ja s'havien convocat tots els altres subsidis i ERTes, no es pot sol·licitar fins al maig i les ajudes no comencen a arribar fins a tres mesos després de sol·licitar-se—, sinó que deixa fora una part substancial de les treballadores: aquelles la situació administrativa de les quals no estava regularitzada o que mancava de contracte laboral formal. També aquelles que van perdre la feina abans del 14 de març, data en què es decreta l'estat d'alarma. Associacions i sindicats subratllen l'escassa incidència dels ajuts, l'endarreriment en la seva resolució i l'excessiva burocratització (traves tècniques i burocràtiques que dificulten o impossibiliten la seva tramitació), la bretxa digital que dificulta l'accés i la tramitació, i lamenten que les ajudes haguessin creat falses expectatives i molta frustració entre les treballadores (Otxoa, 2020).⁹ Efectivament, són molt poques les treballadores entrevistades que afirmen haver sol·licitat el subsidi i haver-lo cobrat. Les quantitats percebudes, per altra banda, són molt baixes, insuficients per cobrir la pèrdua d'ingressos derivada de reduccions de jornada o suspensió de l'activitat laboral. En termes generals, desconeixen el procediment i, quan l'han demanat, han estat llurs ocupadors els que ho han decidit.

Sindicats i associacions expliquen, per altra banda, la suspicàcia que produeix en certes famílies haver de lliurar o signar qualsevol document, i les dificultats que van tenir—en la seva tasca d'intermediació—per convèncer les famílies que efectivament tenien l'obligació de facilitar els documents per a la tramitació de l'ajut:

Cuando era una reducción de jornada, en el formulario que tenías que rellenar, te preguntaba de qué hora a qué hora. Las horas que trabajabas en economía sumergida no tenías que ponerlas. Hubo una chica en Hospitalet que aparecía que

trabajaba 40 horas, pero en realidad hacía 20 horas más de permanencia. Y esas no aparecían. Así que en muchas familias ese era el interrogante y les preocupaba mucho que les fuera a afectar en algo, que si esto se pudiese utilizar en otra cosa, que si se pudiese establecer una demanda porque ellos estaban dando una firma o autorización. [...] Se pensaban que la trabajadora iba a hacer algo. Es difícil entablar conversación con alguien que te dice que no está obligada a hacer nada. Yo les explicaba que en el marco legal sí que tenían la obligación, porque eran el empleador directo. Sí que hubo mucha suspicacia con eso. Hubo familias que no quisieron de ningún modo meterse en temas de subsidios, que no querían dar documentación suya, que prefirieron pagarles un permiso retribuido (Representant sindical CCOO).

Altres entitats com la Coordinadora sociolaboral Anem per feina, dedicada a fer tasques d'intermediació sociolaboral entre les famílies i les treballadores, posen en valor les famílies que s'han preocupat de tramitar els subsidis, malgrat les traves administratives. En tot cas, cal posar de manifest la desprotecció que suposa deixar a la discrecionalitat de les famílies ocupadores la tramitació d'un subsidi a què les treballadores contractades tenien dret.

Quelcom semblant va passar amb altres ajuts d'àmbit autonòmic dirigits al sector, com la *Subvenció a la contractació de persones en l'àmbit del treball de cura de persones grans o dependents a la llar*, aprovada pel Departament de Treball, Afers Socials i Famílies de la Generalitat de Catalunya.¹⁰ El propòsit era incentivar la regularització de les treballadores, subvencionant el cost de la Seguretat Social durant un any a les persones ocupadores que les contractessin. Segons fonts consultades (sindicats fonamentalment), la mesura no va tenir l'impacte esperat. Es preveia que s'hi acollirien entre 800 i 1.000 treballadores. Es van presentar unes 300 sol·licituds, de les quals només 120 complien els requisits.

9

Segons *El Diario.es* de les 32.000 sol·licituds presentades des que s'obre el termini el 5 de maig, només n'havien estat admeses 17.200 a finals d'agost, és a dir, que quasi la meitat seguien sense resoldre's (Parella, 2021).

10

<https://treball.gencat.cat/ca/ambits/ocupacio/curallar/ajutcon-tractaciocuradelallar/>

Sindicats i associacions detecten alguns errors de partida que van dificultar-ne la tramitació. La subvenció es va convocar a l'agost, quan tant ocupadors/es, com les entitats que podien donar suport a les treballadores en la tramitació, estaven de vacances. A més, no es van tenir en compte els temps requerits per realitzar els tràmits burocràtics exigits, més encara quan es requerien documents que havien de ser expedits als països d'origen de les treballadores. A més, la seva tramitació va topiar amb una administració col·lapsada, i amb limitacions tècniques d'accessibilitat (relacionades amb la bretxa digital). «Era una buena idea pero que se ejecutó mal», assenyalaven des de l'associació Mujeres pa'lante. Els mateixos sindicats i col·lectius de treballadores lamenten que, novament, i malgrat haver estat convocats inicialment a una taula de consulta, no es tingué en compte la seva opinió i experiència. Es queixen a més que van convertir les associacions en gestores de l'administració pública, atès que van ser elles qui es varen bolcar a ajudar les treballadores en la tramitació:

Entonces, teníamos que encontrar a aquella mujer que tuviera todo, todo listo en una carpetita, todo sin ningún documento vencido, sin que tuviera que sacar nada porque los plazos eran muy cortos. Y tampoco fueron flexibles en los requerimientos que estaban exigiendo. (...) Claro, y la administración pública, que le falta estar más a pie de calle, nos preguntaba a nosotras que por qué estaba postulando tan poca gente. Ellos esperaban que esto fueran mareas de mujeres para regularizarse y no fue así. Nosotros les decíamos: 'así como lo están organizando, no va a resultar', pero no nos han escuchado, no nos han escuchado. (...) Esta es la principal reclamación que hacemos, de que muchas veces la administración pública al lanzar este tipo de iniciativas o al lanzar iniciativas como las subvenciones, transforman a las asociaciones en gestores de la política pública. Porque, ¿quién les respondía las dudas a las trabajadoras? ¿Quién les respondía las dudas de los contratantes? ¿Quién les ayudaba a rellenar los

formularios de la subvención? Nosotras (Portaveu associació Mujeres Pa'lante).

Novament, la iniciativa es valora positivament, malgrat que la seva execució no es va planejar correctament:

Yo creo que han pecado de ingenuos. Pensaron qué solo subvencionando la Seguridad Social, sería suficiente para que las familias contratasen. No, es que la trabajadora le sale mucho más barata que simplemente la subvención de la Seguridad Social, porque le tienen que pagar el salario mínimo, los descansos correspondientes, vacaciones, pagas extras... Y todo esto no les interesa. La persona que estaba pagando 300, 400, 500 euros por una interna, tendría que pasar a pagar 950, 1.200 o 1.300 euros. Ahorrarse 2.000 euros no le salía a cuenta. Esto no quiere decir que toda la gente que contrata tenga este perfil, pero existe este perfil, y no son los que más necesidad económica tienen, sino los que tienen un sistema de explotación de estas trabajadoras y la relación se basa en este sistema de explotación y dominio. (...) Y esto pasa dentro de las paredes de una casa, no se ve, hay total impunidad (Representante sindical CCOO).

Cal afegir també els inconvenients que alguns ocupadors/es, si bé no tots, van posar en la tramitació dels ajuts:

Hay familias que lo han aprovechado. Pero ha habido otras que, incluso en el momento que la trabajadora les ha planteado la posibilidad, la han despedido. O gente que nos ha preguntado: ¿Esto quiere decir que tenemos que hacerles vacaciones y tenemos que pagarles el salario mínimo, y tenemos que darles pagas extras? Entonces no nos interesa la subvención (Representante sindical CCOO).

Això mostra la ineficàcia i limitació de les mesures extraordinàries, i alhora ens remet a una històrica situació de desprotecció del treball de la llar i les cures, que és econòmica i que és cultural (Anderson, 2000). Per altra banda, la informalitat en la contractació, jun-

tament amb la situació d'irregularitat administrativa de moltes treballadores, ha limitat ulteriorment l'accés a altres prestacions socials, com ja succeïa abans de la pandèmia. A més de les dificultats econòmiques, en el cas de les treballadores estrangeres s'hi sumen les relacionades amb la situació administrativa. Amb el confinament, van quedar congelats tots els tràmits d'estrangeria, produint-se importants endarreriments en la tramitació dels permisos de residència. Segons CCOO, la política d'estrangeria durant la pandèmia s'ha centrat sobretot a flexibilitzar les condicions de les persones que ja estaven en situació regular; per exemple, les pròrrogues de les autoritzacions de sis mesos o la flexibilització de les renovacions del permís de residència. Però en canvi, no s'ha fet res en relació amb la possibilitat de regularització, de flexibilitzar l'accés a la regularització de les persones que estan treballant en sectors essencials, com, per exemple, reduir el temps d'estada exigida al país per poder accedir a l'arrelament social, reduir la durada del contracte exigida o reduir el temps a demostrar en cas d'arrelament laboral, o fins i tot, en el cas de no tenir contracte, atorgar una autorització de residència que els permeti buscar un contracte (similar al visat de cerca de treball). En coordinació amb el moviment antiracista, els col·lectius de treballadores migrades, dins la campanya #RegularizacionYa, demanen l'aprovació d'un Reial decret d'emergència per a la regularització administrativa de les persones estrangeres a Espanya, que garanteixi que cap ésser humà es quedi enrere (Red de Mujeres Latinoamericanas y del Caribe, 2020).

Sostenint la vida, teixint comunitat

Davant l'absència de mesures de protecció i les situacions d'emergència social sobrevingudes (acomiadaments, falta d'aliments, situacions de carrer, etc.), l'acció comunitària ha emergit com un punt de suport essencial per al sosteniment econòmic, social i emocional de les treballadores. Els col·lectius de dones migrades més arrelats al territori emfasitzen la força que els ha donat una trajectòria prèviament construïda de treball comunitari i militància política per afrontar

Recollida d'aliments de l'associació Mujeres Unidas entre Tierras (MUET). Setembre 2020. Font: <https://twitter.com/entreunidas>

les necessitats sobrevingudes en el context de la pandèmia, i alhora l'oportunitat que la pandèmia els brinda per activar, malgrat les dificultats, altres formes d'articulació comunitària.

En molts casos, es dona continuïtat a iniciatives que ja funcionaven abans, com ara la creació de fons solidaris o caixes de resistència, el treball en xarxa per a la coordinació d'ajudes i serveis o l'activisme polític. La pandèmia, però, obliga els col·lectius a reorganitzar-se, reinventar-se i adaptar-se a la nova realitat. Descriuen les primeres setmanes de pandèmia com un moment caòtic, d'enorme incertesa, no només perquè no poden seguir proveint els serveis que oferien en els termes

en què ho feien fins ara (cursos de formació, assessories jurídica i psicològica, orientació laboral, etc.), sinó també per la incertesa que genera el règim de subvenció pública del que depenen en gran manera. Durant les primeres setmanes, es veuen totalment desbordades pel nombre elevat de dones que truquen buscant assessoria i suport; dones que han perdut la feina o l'han vista suspesa temporalment, que han vist reduïda dràsticament la seva jornada laboral o que han «obligat» a confinar-se amb la persona que cuiden per por que portin el virus del carrer. Davant la falta de prestacions socials, les treballadores recorren a la xarxa de suport comunitària. La pandèmia obliga les associacions a suspendre les activitats habituals (cursos de formació, assessories jurídica i psicològica, orientació laboral, pràctiques derivades dels mòduls formatius...) i ajustar-se a la nova situació d'urgència. Ràpidament activen i reforcen les xarxes socials i grups de WhatsApp. Com expressen des de l'associació Mujeres pa'lante, «miren de buscar formes d'estar present sense estar físicament». En la mesura del possible, reconverteixen algunes activitats cap al format virtual (no sense dificultats); promouen l'alfabetització digital (necessària en el nou context) i continuen oferint telefònicament o virtualment assessoria psicològica. Davant la quantitat de consultes sobre temes laborals i jurídics que reben durant les primeres setmanes, alguns col·lectius elaboren guies sobre drets laborals que posen a disposició de les treballadores i creen un equip d'advocades laboralistes i expertes d'estrangeria que dona suport en la tramitació de denúncies laborals.

Els col·lectius donen suport també a la gestió de tràmits relacionats amb les ajudes del govern, sobretot les sol·licituds i tramitació del subsidi extraordinari i d'ajudes autonòmiques, i la sol·licitud de l'Ingrés Mínim Vital. L'esforç que ha suposat per a les entitats tramitar totes aquestes ajudes ha estat qualificat pels mateixos col·lectius de «titànic», a més de gens reconegut i frustrant, ateses les poques ajudes que finalment han estat resoltes favorablement:

**CONTRIBUYE A
LA CAJA DE
RESISTENCIA
PARA LAS
TRABAJADORAS
DEL HOGAR
Y DE LOS CUIDADOS**

**TU AYUDA
SALVA VIDAS!**

**NÚM DE CUENTA (CAIXA D'ENGINYERS)
E578 3025 0001 1014 3365 6573
CONCEPTO: CUIDA**

Mujeres Unidas Entre Tierras

**Campanya de caixa de resistència per a treballadores de la llar i les cures.
Associació Mujeres Migrantes Diversas. 2020.**

Font: <https://www.facebook.com/Mujeres-Migrantes-Diversas>

Fue un trabajo durísimo, durísimo, en fin, *nadie nos ha dado un premio por eso*. Porque atender a 200 mujeres en pleno mes de agosto, buscando papeles para aquí, buscando papeles por allá [se refiere a la Subvención a la contratación del gobierno catalán]. Y no pudimos. No pudimos. Para nosotras y para otras entidades, que trabajamos con mujeres sin papeles, fue muy doloroso ver que a pesar de todo el esfuerzo que pusimos, no conseguimos ni siquiera un cupo. ¡Fue horrible! Porque eso tenía que haberse hecho con más tiempo, con más disponibilidad (Portaveu Sindillar/Sindihogar).

En un context de precarització creixent –pèrdua sobtada de la feina, dificultats per pagar el lloguer, situacions de carrer, paràlisi dels tràmits d'estrangeria–, i en què, a més, els Serveis Socials estan col·lapsats i l'accés a les prestacions socials és en molts casos inexistent, les associacions de treballadores migrades despleguen estratègies per donar resposta a les situacions d'urgència econòmica, social i d'habitatge. Distribueixen equips de protecció individual (EPI) entre les treballadores, que reben d'organismes públics; organitzen caixes de resistència a partir de donacions d'entitats, fundacions, administracions i particulars, que destinen a ajudes en el pagament del lloguer; distribueixen aliments i productes de primera necessitat (sota el lema «Cuida a quien te cuida», l'associació Mujeres Migrantes Diversas, per exemple, recull 20.000 euros en tres mesos), i realitzen coordinació amb xarxes veïnals, fundacions i altres institucions. A més, fan tasques d'intermediació en temes d'habitatge per evitar que les treballadores siguin desnonades per impagament o obligades a deixar la seva llar, o dormin al carrer en cas d'acomiadament (cas de les internes) i no tenir on anar a viure. La xarxa de solidaritat s'activa en tots aquests nivells. Alguns col·lectius lamenten la manca de suport per part de les administracions, i el fet d'haver rebut durant la pandèmia derivacions de casos per part d'institucions més fortes i més ben finançades. En qualsevol cas, i malgrat les dificultats, han enfortit les seves reivindicacions polítiques. Associacions com Mujeres Migrantes Diversas, descriuen aquest recorregut com una «pràctica transformadora» per a les dones i per a la societat en general.

«Els nostres drets no estan en quarantena»: activisme polític des de baix

Des de l'inici de la pandèmia, quan es decreta l'estat d'alarma, les treballadores de la llar i les cures migrades han estat activament combatives, reforçant les aliances entre els distints col·lectius i fent pressió davant les administraci-

ons públiques: emeten comunicats de premsa, remetent peticions al govern central, demanen reunir-se amb representants de l'administració i surten al carrer per reivindicar els seus drets. Una acció important ha estat la constitució del Grupo de Acción Política de Trabajadoras de Hogar (GAP), integrat per onze col·lectius de treballadores distribuïts per tot el territori espanyol.¹¹

Una primera acció que emprenen associacions i col·lectius és la denúncia per haver estat «oblidades» en el paquet de mesures que anuncia el govern per afrontar la situació econòmica de la població afectada pel Coronavirus, malgrat haver estat reconegudes com a treballadores essencials.¹² Poc després d'anunciar-se aquestes mesures, l'associació Servicio Doméstico Activo (SEDOAC) emet un comunicat en què lamenta i denuncia que «no hubiera medidas directas dirigidas a las más de 630.000 empleadas del hogar que trabajan en España».¹³ En aquest comunicat sol·licitaven: 1) poder accedir, com la resta de treballadores que cotitzen a la Seguretat Social, a la baixa per la cura de menors, i rebre exempcions fiscals com a població especialment afectada pel Coronavirus; 2) que s'adoptin mesures proteccionistes per al 30 % de les treballadores que treballen en l'economia submergida; sense discriminar la seva situació administrativa; 3) que es dictaminin mesures específiques per a les treballadores de la llar i les cures que es troben ja de per si desprotegides en el Sistema especial del empleo de hogar, que incloguin equips de protecció adequats amb protocols per evitar el contagi com passa amb el personal sanitari i mesures per facilitar el desplaçament. Aquestes demandes són compartides pel conjunt de col·lectius, que emeten comunicats similars amb l'objectiu de denunciar i visibilitzar la desprotecció històrica del sector i les conseqüències que això està tenint sobre les treballadores i les seves famílies.

En una petició elevada al govern central, els col·lectius de treballadores denuncien

11

Els col·lectius que en formen part són: Asociación de Trabajadoras y Trabajadores del Hogar de Sevilla; Asociación Nosotras por los Cuidados y Empleo de Hogar (Granada); Asociación SEDOAC (Madrid); Asociación ATH-ELE (Bilbao); SINDILLAR/SINDIHOGAR (Barcelona); Asociación Emplead@s de Hogar y Cuidados (Navarra); SINA KOOP. ELK. TXIKIA (Bilbao-Bizkaia); Asociación MALEN ETXEA (Zumaia); Grupo de Trabajadoras de hogar de Santiago de Compostela; Grupo de Trabajadoras de hogar de SOS Racismo de Gipuzkoa; Bidez Bidez (Guipuzcoa).

12

Real Decreto-Ley 8/2020, de 17 de marzo, de medidas urgentes extraordinarias para hacer frente al impacto económico y social de la COVID-19 [BOE-A-2020-3824]. <https://www.boe.es/eli/es/rdl/2020/03/17/8>

13

Comunicat emès el 18 de març per l'Asociación Servicio Doméstico Activo (SEDOAC): «Las medidas del gobierno contra el Coronavirus dejan atrás a las empleadas del hogar». Véase <http://lagigantadigital.es/comunicado-de-las-empleadas-del-hogar/>, 18/03/2020.

aquesta exclusió i tornen a exigir mesures urgents de protecció social per al sector. En aquesta petició adverteixen:

En la situació difícil que atravesamos, seguimos cuidando a las personas que lo necesitan, y en demasiadas ocasiones sin la protección necesaria para protegerse y protegernos de un posible contagio. Lo que tal vez aún no conocen son las graves consecuencias que, además, la crisis sanitaria está teniendo sobre nuestras condiciones laborales: a no pocas internas, el confinamiento nos obliga a permanecer en las casas en las que trabajamos, cumpliendo jornadas interminables sin descansos. Además, muchas estamos asumiendo una mayor carga de cuidados. A muchas se nos obliga a acudir a nuestros empleos, a riesgo de perderlos si nos negamos, sin garantizarnos protección alguna; a otras

se nos imponen esos días como vacaciones que después perderemos y otras muchas estamos siendo despedidas de un día para otro, sin derecho a la prestación por desempleo y sin poder acogernos a las medidas aprobadas para el conjunto de trabajadores y trabajadoras [...] Las aproximadamente 200.000 trabajadoras sin contrato de las cuales un porcentaje importante estamos en situación irregular, seguimos cuidando en situación de absoluta vulnerabilidad, incluso para transitar por la vía pública para acudir a nuestros empleos, sin poder contar con el certificado de desplazamiento por motivos laborales. No podemos entender que los sectores más vulnerables sean los que se encuentren hoy más expuestos a la precariedad, a la exclusión y al contagio y ni siquiera se nos considere en las medidas extraordinarias de protección.¹⁴

14

Transcripció de la carta d'adhesió que va circular a les xarxes socials.

ENCUENTRO ESTATAL DE ACCIÓN POLÍTICA TRABAJADORAS DEL HOGAR Y LOS CUIDADOS

Demanen «drets no reconeguts» fins al moment per complir el lema del govern de «no deixar ningú enrere», entre els que mencionen: el reconeixement de la prestació d'atur per a les treballadores de llar i cures, únic sector exclòs d'aquest dret; abolició del desistiment per evitar l'acomiadament lliure; mesures especials de protecció per a les treballadores en situació administrativa irregular; mesures de control sobre el règim d'interines per evitar que el confinament es converteixi en reclusió en els seus llocs de treball. També exigeixen garanties pel gaudiment del dret a la cura de llurs famílies en igualtat a la resta de treballadores; inclusió del sector en la provisió d'equipaments de protecció individual per evitar la propagació del contagi; integració immediata en la Llei de Prevenció de Riscos Laborals i habilitació de mesures excepcionals per la suspensió de les quotes de cotització a la Seguretat Social de les treballadores laboralment actives afectades per la crisi de la covid o d'aquelles que s'hagin vist obligades a realitzar noves contractacions per reforçar les cures en època de confinament, de manera que s'evitin sobre costos que comportin nous acomiadaments o reducció de salaris.

Després d'una forta mobilització de les treballadores, el govern aprova l'1 d'abril de 2020 el *Subsidio extraordinario para empleadas de hogar* per reducció de jornada, suspensió temporal de contracte, acomiadament o mort de l'ocupador/a. El subsidi comença a tramitar-se el 4 de maig i la presentació de sol·licituds finalitza el 21 de juliol, un mes després de la fi de l'estat d'alarma. Si bé necessari, el subsidi no només arriba tard (el procés de sol·licitud s'habilita un mes i mig després de declarat l'estat d'alarma), sinó que, com ja hem mencionat, deixa fora un nombre elevat de treballadores. Els col·lectius lamenten que es parli d'ajudes i no de drets, per la falta de reconeixement i valorització social que això suposa per les treballadores: «Es la política de siempre con respecto al empleo de hogar, es la vieja normalidad. Una parte del trabajo no está reconocido: es el que hacen trabajadoras migrantes en

situación irregular y trabajadoras sin alta en la Seguridad Social».¹⁵

A més, i a diferència d'altres reials decrets dirigits a la resta de sectors laborals que han tingut caràcter urgent i que han suposat una agilització dels tràmits per accedir a les prestacions, en aquesta ocasió s'estipula un termini d'un mes per establir el procediment. El mateix 1 d'abril, des de l'Asociación de Trabajadoras de Hogar (ATH-ELE), i avançant-se als que serien els punts crítics i més qüestionats del subsidi, exigien: que s'obri immediatament la via per sol·licitar el subsidi al Servicio Público de Empleo Estatal (SEPE), establint un procediment clar i accessible tant per a les treballadores com per a la part ocupadora; que els efectes de la prestació es referissin a l'inici real de la suspensió, reducció o acomiadament motivats pel Coronavirus; que s'estudii cada cas per no deixar ningú enrere, i que la Inspecció de Treball s'impliqui per assegurar que la part ocupadora col·labori lliurant els documents requerits; que l'administració s'impliqui, inclosa la Inspecció de Treball, per assegurar que la cobertura del subsidi abrasi el període íntegre de la situació d'acomiadament i que els subsidis es calculin sobre la base de cotització que es correspon amb les hores que cada treballadora té declarades, encara que els seus ocupadors hagin estat cotitzant sobre bases inferiors.¹⁶ Exigeixen que es garanteixi des de l'àmbit públic l'accés de totes les treballadores a la sol·licitud de les prestacions que els corresponen.

En aquesta mateixa línia apunta el comunicat de premsa que una trentena d'associacions de dones migrades emet aquell mateix dia, i en què reclamen la mesura com un «logro de la sociedad civil organizada por unos derechos que no están en cuarentena».¹⁷ Si bé es mostren esperançades que la mesura constitueixi un pas definitiu en el reconeixement del dret a la prestació d'atur, per la incorporació plena al Règim general de la Seguretat Social i la ratificació del Conveni nº 189 de la OIT, reconeixen la mesura com a insuficient: «Si estas medidas pretenden

15

Comunicat emès pel Grupo de Acción Política de Trabajadoras de Hogar, el juliol de 2020. <http://andra.eus/trabajadoras-del-hogar-se-concentran-para-exigir-el-pago-del-subsidio-extraordinario/>

16

«Valoración de ATH-ELE sobre el subsidio extraordinario para las empleadas de hogar y cuidados, establecido en el RDL 11/2020», publicat l'1 d'abril de 2020. <https://vientosur.info/valoracion-del-subsidio-extraordinario-aprobado/>, 03/04/2020.

17

Comunicat de premsa, 1 d'abril de 2020. «Luces y sombras del subsidio extraordinario para las trabajadoras del hogar». <https://www.ecuadoretxea.org/luces-y-sombras-del-subsidio-extraordinario-que-excluye-al-menos-a-200-000-trabajadoras-del-hogar/> (01/04/2020).

proteger a los colectivos más vulnerables, es inadmisibile que sean las trabajadoras más vulnerables precisamente las que quedan excluidas». I tornen a insistir: «Si somos actividad esencial, nuestros derechos también lo son».

Des de mitjans de juny del 2020, el Grupo de Acción Política (GAP) inicia una campanya per exigir el pagament del subsidi. Al juliol convoca mobilitzacions per tot el territori espanyol davant les seus centrals del SEPE.¹⁸ Tres mesos després d'obrir-se el termini de sol·licitud el maig del 2020, de les més de 52.000 sol·licituds presentades, només se n'havien resolt 14.000, segons associacions i sindicats. A l'agost, el Grupo de Acción Política es reuneix amb el Secretari d'Estat i el Director del SEPE¹⁹ per tractar el tema. Davant la ineficàcia en la gestió —tardança en la resolució de sol·licituds; falta d'informació sobre l'estat de les sol·licituds; falta de claredat en els criteris emprats per aprovar o denegar les sol·licituds...—, demana una solució immediata, a més d'una pròrroga, davant la previsió que moltes treballadores perdin la feina en successives onades de la crisi sociosanitària. A més de comprometre's a revisar els punts assenyalats, en aquesta reunió se'ls comunica que l'administració té previst posar en marxa una campanya d'Inspecció de Treball contra el frau laboral en la contractació de les treballadores de la llar i les cures, campanya que efectivament s'activarà el febrer de 2021.

Sis mesos després d'iniciada la pandèmia, i davant l'evidència que amb la pandèmia s'han incrementat els abusos que pateix el col·lectiu de treballadores, 26 associacions de treballadores i de la societat civil sol·liciten formalment davant el registre del Ministeri de Treball una reunió amb la ministra per plantejar les reformes necessàries per al col·lectiu, «aplazadas desde hace ocho años a pesar de las promesas electorales que han hecho tanto PSOE como Unidas Podemos». Entre altres coses, consideren urgent la inclusió de les treballadores al Règim General de la

Seguretat Social, cosa que garantiria el dret a l'atur i a cotitzar realment pel que treballen. Advoquen per la necessitat de conformar un grup d'experts per avaluar les condicions del sector i avançar en les mesures per equiparar els seus drets amb els de la resta de treballadors/es, d'acord a com estava contemplat al Reial decret 1620/2011 vuit anys enrere. A més, se sol·licita que Espanya es comprometi de manera oficial amb els tractats internacionals en aquesta matèria, com el Conveni nº 189 de la OIT.²⁰

L'octubre de 2020, el Grupo de Acción Política celebra a Barcelona l'Encuentro Estatal de Acción Política de Trabajadoras del Hogar y los Cuidados, en què s'aborden estratègies per continuar reivindicant drets laborals i teixir xarxes per avançar en la incidència política.²¹ Paral·lelament, la Red de Mujeres Latinoamericanas y del Caribe, integrada per una vintena d'associacions i col·lectius de tot el territori espanyol, molts d'ells membres del GAP, publica el document *¡Para no dejar a nadie atrás! Cuidados y violencias: lo que la crisis de la COVID-19 ha puesto de manifiesto en el Estado español*.²² A més d'incidir en les demandes històriques del sector (ratificació del Conveni 189 de la OIT sobre treball decent per les treballadores i els treballadors domèstics; plena inclusió en el Règim General de la Seguretat Social i en l'Estatut dels Treballadors; eliminació del règim d'interna...), el document subratlla la necessitat de diferenciar el treball domèstic del treball de cura —«invisibilizado bajo el manto del empleo de hogar»— i la necessitat de pensar fórmules per ser incloses en el Sistema d'atenció a la dependència. De fons, emergeix una reivindicació històrica de les dones migrades: ser reconegudes com a agents polítiques, amb capacitat de negociació i interlocució amb l'administració.

Nos reconocemos como sujetas de derecho legitimadas para posicionar nuestra voz en defensa de nuestros derechos y transmitir nuestro trabajo asociativo (...). Solicitamos que el Gobierno central y los gobiernos autonómicos y locales nos escuchen y nos reconozcan como inter-

18

<http://andra.eus/trabajadoras-del-hogar-se-concentran-para-exigir-el-pago-del-subsidio-extraordinario/> (01/07/2020).

19

<https://kaosenlared.net/el-grupo-de-accion-politica-de-trabajadoras-de-hogar-se-reune-con-el-secretario-de-estado-de-trabajo/> (26/08/2020).

20

<https://www.europapress.es/epsocial/igualdad/noticia-trabajadoras-hogar-urgen-gobierno-cumplir-promesa-mejorar-condiciones-laborales-20201001130149.html> (1/10/2020).

21

«Manifiesto del Encuentro Estatal de Acción Política de Trabajadoras del Hogar y los Cuidados», octubre 2020. <https://participamostransformamos.org/manifiesto-del-encuentro-estatal-de-accion-politica-de-las-trabajadoras-del-hogar-y-de-los-cuidados/>

22

El document s'emmarca en el conveni de col·laboració entre la RED Latinas i l'Asociación de investigación y especialización sobre temas Iberoamericanos (AIETI), inclòs en el programa «Derechos de las Mujeres» amb el suport de l'Instituto de la Mujer y para la Igualdad de Oportunidades. <http://redlatinas.blogspot.com/2020/10/para-no-dejar-nadie-atras-documento.html>

locutoras válidas en los espacios de decisión política, sobre todo cuando en ellos se dirimen cuestiones que nos afectan de manera directa. Nos reconocemos como ciudadanas de pleno derecho y desde ese lugar ponemos de manifiesto nuestra situación actual y realizamos las demandas que de ella se derivan (Red de Mujeres Latinoamericanas y del Caribe, 2020).

El procés de canvi tan necessari per al sector no pot abordar-se sense la participació dels col·lectius de treballadores de la llar i les cures. Són elles qui –en complicitat amb tots els agents que s'hi vulguin sumar– han de defensar els seus interessos en els processos de diàleg social que puguin precedir un canvi legislatiu.

Conclusiones: la vella política, la vella normalitat

La pandèmia ens ensenya algunes coses. La crisi sociosanitària mostra i, en molts sentits, aprofundeix la crisi de la cura, sobre la que se sosté un model de provisió de cura fortament basat en desigualtats de gènere, classe i estrangeria. En aquest model, les treballadores de la llar i les cures migrades ocupen la part més baixa de la cadena: manquen de drets laborals reconeguts i efectius i manquen del reconeixement i del suport social necessari per forçar l'actuació dels poders públics. L'exclusió de les mesures adoptades per les administracions per pal·liar els efectes de la pandèmia, la falta de provisió d'equips de protecció individual, la desprotecció legal davant la necessitat de desplaçar-se durant el confinament, situacions de confinament forçat, les dificultats d'accedir a les poques ajudes previstes per a elles, entre altres coses, no fa més que mostrar la manca de consideració moral que mereixen aquestes treballadores i el lloc de subordinació social i política que ocupen. La pandèmia actua, de fet, al si de moltes famílies com a pretext (moral) per incrementar unes condicions laborals abusives. Les relacions d'exploatació preexistents i la manca de reconeixement com a treballadores de ple dret no fan més que evidenciar-se. L'exemple més evident és

el confinament forçat que moltes treballadores han hagut d'acceptar, sovint sense un augment proporcionat del sou i aguantant situacions de tancament, emocionalment i psicològicament molt dures.

Davant la falta de prestacions específicament dirigides al sector –l'administració central reacciona tard i malament amb l'aprovació d'un subsidi que es mostra del tot insuficient–, és el mateix col·lectiu de treballadores qui s'organitza per intentar sostenir la vida de les dones treballadores. Davant l'absència de l'acció protectora de l'Estat, la comunitat reacciona i es fa forta, sense que la seva labor de suport, assessorament i aixopluc material sigui en cap cas reconeguda. Res de nou sobre la taula. Com elles mateixes diuen: és la vella política, és la vella normalitat. La contradicció entre el que ara es considera un treball essencial i la manca de reconeixement social i polític es fa més evident que mai. En aquest context, l'activisme polític s'enforteix. Les treballadores tornen a reivindicar els seus drets i a posar en evidència les flagrants injustícies i contradiccions sobre les quals se sosté el nostre sistema de cura. Exigeixen ser reconegudes com a subjecte polític, entrar a la taula de negociació i esdevenir interlocutores vàlides davant l'administració. La seva lluita entronca amb reivindicacions de llarga durada que desafien i redefeixen, des d'una perspectiva crítica feminista, les dicotomies modernes, especialment la que s'estableix entre les esferes pública i privada (Young, 2000 [1990]; Benhabib, 1992; Pateman, 1988). Les seves reclamacions tensionen les fronteres del que s'hauria de constituir en matèria d'intervenció política (Williams, 2010).

En el marc del projecte mencionat, i com a acadèmiques feministes, reivindicuem el reconeixement social, econòmic i polític de les treballadores del sector de la cura social que, a diferència de la cura sanitària, no han estat objecte de reconeixement durant la pandèmia, més aviat tot el contrari (Comas-d'Argemir i Bofill-Poch, 2021; Bofill-Poch i Gregorio 2021). Efectivament,

aquestes treballadores han estat les grans oblidades de la pandèmia, i aquí s'hi sumen totes: cuidadores familiars no remunerades, treballadores de residències, treballadores del servei d'atenció domiciliària, assistents personals i, com hem tractat aquí, treballadores de la llar i les cures. La pandèmia ens ho ha tornat a mostrar: la cura social és essencial per sostenir la vida, i també l'economia. Cal dotar-la doncs de *politicitat*, per forçar el debat polític, per exigir responsabilitats públiques, per dignificar les condicions laborals de les treballadores i garantir el dret

a cuidar i ser cuidat. I les treballadores de la llar i les cures, des d'una presa de consciència i forta capacitat de lluita col·lectives, hi estan contribuint de manera essencial. Cal veure doncs quina resposta tenen aquestes demandes, i com s'articulen amb les polítiques públiques. ■

BIBLIOGRAFIA

- Anderson, B.** (2000) *Doing the dirty work?: The global politics of domestic labour*. London/New York: Palgrave Macmillan.
- Benhabib, S.** (1992) «Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition and Jürgen Habermas». A *Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Cambridge: Polity Press, pàg. 89-120.
- Benería, L.** (2008) «The crisis of care, international migration, and public policy». *Feminist Economics*, 14 (3), pàg. 1-21.
- Bofill-Poch, S.** (2017) «'Otro trabajo del hogar es posible': procesos de lucha por el reconocimiento y dignificación de los cuidados en tiempos de crisis». *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 22 (2), pàg. 133-149.
- Bofill-Poch, S.; Márquez, R.** (2020) «Indefensión, injusticia y merecimiento en el colectivo de trabajadoras del hogar: análisis de casos judicializados». *Etnográfica. Revista do Centro em Rede de Investigação em Antropologia*, 24 (1), pàg. 225-244.
- Bofill-Poch, S.** (2021) «Joint struggle for care and social reproduction in Spain: contested boundaries and solidarities». A Pine, F.; Haukanes, H. (eds.) *Gender, reproduction, regulation: gender, intimacy and mobility in the era of hardening borders*. Manchester: Manchester University Press, pàg. 123-40.
- Bofill-Poch, S.; Gregorio, C.** (2021) «Tú no tienes donde ir (y yo sí)». De cómo el miedo al contagio impacta en las trabajadoras migrantes empleadas en el hogar». *Migraciones*, 53, pàg. 143-170.
- Borderías, C.; Torns, T.; Cristina, C.** (eds.) (2011) *El trabajo de cuidados: historia, teoría y políticas*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- Brones, E.; Agudelo, A.; López, M.J.; Vives, C.; Ballester, F.; Ronda, E.** (2014) «Percepción de las mujeres inmigrantes del servicio doméstico sobre los efectos de la regulación del sector en España». *Gaceta Sanitaria*, 28 (2), pàg. 109-115.
- Cabrita, M.J.** (2019) *Mujeres migrantes, trabajo precario y activismo*. *Eikasía*, 89, pàg. 205-230.
- Comas-d'Argemir, D.** (2020) «Cuidados, derechos y justicia». A Aramburu, M; Bofill, S. (eds.) *Sentidos de injusticia, sentidos de crisis: tensiones conceptuales y aproximaciones etnográficas*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, pàg. 119-135.
- Comas-d'Argemir, D.; Bofill-Poch, S. (eds.)** (2021) *El cuidado importa. Impacto de género en las cuidadoras/es de mayores y dependientes en tiempos de la Covid-19*. Fondo Supera COVID-19 Santander-CSIC-CRUE Universidades Españolas. www.antropologia.urv.cat/es/investigacion/proyectos/cumade/
- Díaz-Gorfinkiel, M.; Martínez-Buján, R.** (2018) «Mujeres migrantes y trabajos de cuidados: transformaciones del sector doméstico en España». *Panorama Social*, 27, pàg. 105-118.
- Draper, S.** (2018) «Tejer cuidados a micro y macro escala entre lo público y lo común». A Vega, C.; Martínez Buján, R.; Paredes, M. (eds.) *Cuidado, comunidad y común: experiencias cooperativas en el sostenimiento de la vida*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- Durán, M.A.** (2018) *La riqueza invisible del cuidado*. Valencia: Universitat de València.
- Esteban, M.L.** (2017) «Los cuidados, un concepto central en la teoría feminista: aportaciones, riesgos y diálogos con la antropología». *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 22 (2), pàg. 33-48.
- Espinosa, W.** (2019) «Estrategias de resistencia y propuestas locales de las trabajadoras del hogar y del cuidado: Una exploración a partir de la entidad de base Mujeres Pa'lante». A Carrillo, S. (Coord.), *Abordant la crisi de les cures:*

polítiques, treballs i experiències locals. Barcelona: ICPS, pàg. 100-133.

Fulladosa, K. (2015) «Sindicalismo: continuidad o ruptura. Reflexiones compartidas en torno a la acción colectiva con las trabajadoras del hogar y el cuidado». *Psicología, Conocimiento y Sociedad*, 5 (2), pàg. 62-95.

Fulladosa, K. (2013) «Una aproximación a los procesos de subjetivación de las trabajadoras del hogar y el cuidado sindicalizadas». *Summa Psicológica UST* 10 (1), pàg. 23-35.

Gregorio, C. (2017) «¿Por qué hablar de cuidados cuando hablamos de migraciones internacionales?». *Quaderns-e*, 22 (2), pàg. 48-64.

International Labour Organization (2013) *Domestic Workers Across the World: Global and Regional Statistics At The Extent Of Legal Protection*

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_173363.pdf

Mahía, R. (2021) «Los efectos del COVID-19 sobre la inmigración en España: economía, trabajo y condiciones de vida». *Anuario CIDOB de la Inmigración 2020* (gener 2021), pàg. 68-81.

Márquez, R.; Bofill-Poch, S. (2020) «De redistribución y reconocimiento: acusaciones penales, vulneración de derechos y reclamos de justicia en el trabajo del hogar y los cuidados». A Aramburu, M.; Bofill, S. (eds.) *Crisis y sentidos de injusticia: tensiones conceptuales y aproximaciones etnográficas*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.

Martínez-Veiga, U. (1995) *Mujer, trabajo y domicilio. Los orígenes de la discriminación*. Barcelona: Icaria.

Martínez-Veiga, U. (2004) *Trabajadores invisibles. Precariedad, rotación y pobreza de la inmigración en España*. Madrid: Catarata.

Mestre, R. (2005) «Estrategias jurídicas de las mujeres migrantes». A Martín Palomo, M.T.; Miranda,

M.J.; Vega, C. (eds.), *Delitos y fronteras. Mujeres extranjeras en prisión*. Madrid: Complutense, pàg. 217-249.

Monteros, S. (2017) «La emergencia de lo político en el cruce entre migraciones femeninas, apoyo mutuo y participación política: la experiencia de la Red de Mujeres Latinoamericanas y del Caribe en España». *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 22 (2), pàg. 150-166.

Monteros, S. (2019) «El empleo de hogar como campo de batalla: breve historia de los movimientos de las luchas en España», *AFIN*, 111.

Nogueira, J.; Zalakain, J. (2015) *La discriminación múltiple de las mujeres inmigrantes trabajadoras en servicios domésticos y de cuidado en la CA de Euskadi*. Emakunde, Instituto Vasco de la Mujer.

Offenhenden, M. (2017) «Si hay que romperse una, se rompe!». *El trabajo del hogar y la reproducción social estratificada*. Tesis doctoral. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.

Otxoa, I. (2020) «El subsidio que no llega: una promesa incumplida». *El Salto* (24 de julio).

<https://www.elsaltodiario.com/opinion/subsidio-trabajadoras-hogar-no-llega-promesa-incumplida-devaluacion-condiciones>

Parella, S. (2021) «El sector del trabajo del hogar y de cuidados en España en tiempos de COVID-19». *Anuario CIDOB de la Inmigración 2020* (enero de 2021), pàg. 102-114.

Pateman, C. (1996 [1988]) *El contrato sexual*. Madrid: Anthropos.

Pérez-Orozco, A. (2019) «Subversión feminista de la economía: hacia la reorganización social de los trabajos». *ACTUM Social-Actualidad Mementos*, 143, Monográfico.

Pérez-Orozco, A. (2006) *Perspectivas feministas en torno a la economía: el caso de los cuidados*. Madrid: Consejo Económico y Social.

Pimentel, R.; Cisneros, C.; Caballero, A.; Rojo, A. (2021) *Biosindicalismo desde los territorios domésticos*. Madrid: La Laboratoria.

Red de Mujeres Latinoamericanas y del Caribe (2020) «¡Para no dejar a nadie atrás!». *Cuidados y violencias: lo que la crisis de la COVID-19 ha puesto de manifiesto en el Estado español*. RED Latinas i Asociación de investigación y especialización sobre temas Iberoamericanos (AIETI). Programa «Derechos de las Mujeres», amb el suport de l'Institut de la Mujer y para la Igualdad de Oportunidades.

<http://redlatinas.blogspot.com/2020/10/para-no-dejar-nadie-atras-documento.html>

Segato, R.L. (2016) *La guerra contra las mujeres*. Madrid: Traficantes de Sueños.

Williams, F. (2010) *Claiming and Framing in the Making of Care Policies. The Recognition and Redistribution of Care*. UNRISD.

Young, I.M. (2000 [1990]) «El ideal de imparcialidad y lo cívico público». A *La justicia y la política de la diferencia*. Madrid: Cátedra.